

"Pogled unazad"

*Antropološka analiza uvođenja usmerenog obrazovanja u SFRJ**

Apstrakt U ovom tekstu nudim pogled na uvođenje sistema srednjeg usmerenog obrazovanja u nekadašnju SFRJ koji se malo razlikuje od dosadašnjih analiza. Naime, usmerenom obrazovanju pristupam sa teorijsko-metodološke perspektive antropologije obrazovanja, koja obrazovne politike posmatra kao proizvod specifičnog društvenog, kulturnog i političkog konteksta. U ovom smislu, analizirane su strategije različitih aktera na tadašnjoj obrazovnoj sceni. Rezultati ukazuju na to da je, pored povećanja zaposlenosti, usmereno obrazovanje imalo za cilj i pacifikaciju sloja intelektualaca i studenata koji su zastupali ideje suprotne tadašnjoj vladajućoj ideologiji. Ovakva analiza može biti vrlo indikativna za istraživanja savremenih obrazovnih procesa.

Ključne reči antropologija obrazovanja, usmereno obrazovanje, obrazovna politika, studentski protest 1968.

Uvod

Istorija obrazovnih politika u ovom delu Evrope ili Balkana nije manje interesantna od istorije "ostalnih" politika – ratnih, spoljnih, unutrašnjih, ekonomskih i drugih. Nesumnjivo je da u okviru ove istorije sistem usmerenog obrazovanja zauzima istaknuto, mada pomalo zaboravljeno mesto. Reforma kojom je uvedeno usmereno obrazovanje bila je zamišljena kao totalna i sveobuhvatna, i nije imala za cilj samo restruktuiranje obrazovnog sistema, već i uspešnije restruktuiranje društva. Mada je o ovoj fazi obrazovne politike dosta pisano, deluje kao da nedostaje jedna sveobuhvatna analiza koja bi istovremeno eksplicirala društvene i političke uzroke nastajanja usmerenog obrazovanja.

Antropologija obrazovanja ovom fenomenu pristupa kao istorijski, društveno, kulturno i politički uslovljenom. Stoga, u ovom radu pokušaću da pružim "drugačiji" pogled na jedan specifičan oblik, usmereno obrazovanje; cilj ove analize nije da "otkrije" nešto što do sada nije bilo "otkriveno", već da kroz analitičku redescripciju ukaže na neke od determinanata obrazovne poli-

---

* Ovaj tekst nastao je u okviru projekta *Antropologija u XX veku: teorijski i metodološki dometi*, koji pod rednim brojem 147037 finansira MNZŽS RS.

tike, koje su jednako operacionalne danas kao i u vreme kada je usmereno obrazovanje uvedeno. Preciznije, u ovom radu usmereno obrazovanje posmatram kao svojevrsnu diskurzivnu tvorevinu (ili praksu) koja je nastala u polju susretanja i sukobljavanja različitih aktera i njihovih (pretpostavljenih) interesa na tadašnjoj jugoslovenskoj političkoj sceni. Slično, ne tako davnom, uvođenju veronauke i građanskog vaspitanja u škole u Srbiji (Baćević 2005, 2004), usmereno obrazovanje imalo je političku agendu koja je daleko prevazilazila okvir problema koje je na retoričkom nivou bilo predviđeno da reši. Antropološka analiza omogućuje nam ovaj "drugi" pogled.

Usmereno obrazovanje, kao i druge obrazovne reforme, nije došlo "niotkuda". Stoga, u ovom tekstu prvo ću izneti kratak istorijat usmerenog obrazovanja a naročito političkih događaja koji su mu prethodili, zatim se pozabaviti njegovom strukturom i funkcijom, a na kraju ponuditi neka od mogućih objašnjenja "sudbine" usmerenog obrazovanja. U zaključku ću podsetiti na relevantnost ovakvih analiza za proučavanje savremenih obrazovnih procesa.

Društveno-politički okvir: socijalizam i samoupravljanje

Tokom šezdesetih godina XX veka u Jugoslaviji dolazi do niza radikalnih promena. Komunistička euforija koja je karakterisala period neposredno posle II svetskog rata morala je da ustupi prostor racionalnijim, realističnijim rešenjima. U pokušaju da zadrži vlast, komunistički režim formulisao je niz "reformi", kojima je izgrađen specifičan sistem – jugoslovenski samoupravni socijalizam. Glavne odlike ovog sistema bile su radničko samoupravljanje i nesvrstanost kao spoljno-politički okvir (Naumović 1999: 57-58). Međutim, vrlo brzo došlo je do svojevrsnog razočarenja: postalo je jasno da "revolucija", odnosno potpuni nestanak nejednakosti u društvu, ne može nastupiti preko noći. "Etatizam", "birokratizam", "voluntarizam", i sl. postaju izrazi koji se sve češće čuju, u negativnom kontekstu. Glavno rešenje, i oslonac transformacije, bila je privredna reforma, zvanično sprovedena 1965, mada se sastojala iz seta manjih mera sprovedenih od 1958. godine. Transformacija etatističke (odnosno, u potpunosti državno kontrolisane) u samoupravno-plansku robnu privredu trebalo je da predstavlja ključan korak ka ostvarivanju ideala radničkog samoupravljanja (v. Petranović 1980: 574; Arsić i Marković, 1988: 6-7).

Međutim, rezultati privredne reforme bili su, sami po sebi, pomalo paradoksalni. Naime, stopa rasta društvenog proizvoda u društvenom sektoru pala je sa 9,6%, koliko je iznosila pre reforme (1954-1965), na 6,0%, koliko je iznosila u periodu od 1966 do 1970. Stoga, u periodu reforme dolazi do istovremenog pada društvenog proizvoda, povećanja produktivnosti rada, i – smanjenja zapošljavanja (Arsić i Marković 1988: 8). Ovaj poslednji faktor postaće jedan od ključnih uzročnika događaja čija posledica će, između ostalog, biti reforma obrazovanja. Logično je da su mladi ljudi bili grupa koju je

najviše pogađao ovaj "obrt": naime, stopa rasta zaposlenosti je, sa 5,9% (1954-1965) pala na 1,0% tokom 1966-1970 (*ibid*).

Ovo nije bila jedina kontradikcija privredne reforme. Osnovu za razvoj privrede činila je, zapravo, liberalna politička ekonomija. Pored činjenice da je ovakva osnova bila u ideološkoj suprotnosti sa socijalizmom, ispostavilo se i da je u svojoj parcijalnoj inkarnaciji nedelotvorna, odnosno, da tržište nije uspeo da "samo po sebi" reši sve probleme i obezbedi optimalan materijalni razvoj (v. Grupa autora 1973). Tako još jedna od smernica samoupravnog socijalizma postaje decentralizacija i demokratizacija. Na deklarativnom nivou, prepoznata je potreba za slabljenjem centralne vlasti, naročito one otelotvorene u Savezu komunista. Međutim, ni nakon amandmana na Ustav iz 1967. i 1968. godine, ovaj proces neće dovesti do "suštinske" demokratizacije, već samo do novog oblika – decentralističkog etatizma. U ovoj varijanti, moć je iz centralističke Federacije preseljena na nove nivoe u republikama i pokrajinama.

U socijalnom smislu, privredna reforma dodatno je ugrozila položaj upravo one klase koju je socijalizam trebalo da "brani", odnosno radničke. Kraj etatističkog državnog protekcionizma značio je da se nezanemarljiv broj radnika našao na tržištu radne snage, za koje nisu bili ni pripremljeni ni obučeni. Čak i unutar istih privrednih grana, odnos dohodaka radnika i pripadnika određenih drugih kategorija (rukovodilaca, intelektualaca i službenika) dostizao je 1:10 (Arsić i Marković 1988: 14).

Indikator rastućeg uticaja birokratije u vladajućim strukturama predstavlja i podatak da je njihov udeo u članstvu SK, od 1946. do 1967. porastao za 1460%, dok je udeo radnika porastao za "samo" 392%. Paralelno smanjenju interesovanja radnika, pada i broj mladih članova SK. Istovremeno, jača sloj birokratije, a razvija se još jedna od specifičnosti jugoslovenskog samoupravnog socijalizma – srednja klasa. Ovoj novoj srednjoj klasi pripadali su pojedinci koji su umeli da iskoriste liberalizaciju tržišta, kombinujući je sa podrškom političke i upravne elite, i na taj način steknu malo sopstvenog kapitala. Logično je da su kao takvi upadali u oči "većinskoj manjini", odnosno radničkoj klasi koja je počela da percipira svoj položaj kao suprotstavljen birokratiji, tehnokratiji, i staroj ili novoj ("crvenoj") buržoaziji.

Sve u svemu, jugoslovensko društvo sredinom šezdesetih godina XX veka izgleda kao socijalistički san koji se pretvorio u noćnu moru. Kontradikcije između ideje i prakse postaju sve očiglednije, a neuspeh privredne transformacije dodatno naglašava razlike među klasama, starim i novim. Akumulirano nezadovoljstvo prvo će naći izlaz u društvenoj grupi koja je u tom periodu najosetljivija na promene: studentima. Oni su grupa koja će pokrenuti verovatno najveći protest protiv socijalističke vlasti do marta 1991: studentski protest koji je počeo u junu 1968.

Jun 1968.

Mada je beogradski "studentski jun" imao lokalne preteče, npr. u protestu studenata Beogradskog Univerziteta protiv rata u Vijetnamu i nekim sporenjima između univerzitetskih i fakultetskih odbora Saveza komunista i Saveza studenata, verovatno bi bilo racionalno tvrditi da je beogradski studentski pokret najjaču inspiraciju dobio od studentske pobune koja se desila ni mesec dana pre toga u Francuskoj, odnosno "francuskog maja". Pored činjenice da je beogradski jun od francuskog maja preuzeo mnoga ideološka obeležja, kao što je izrazito leva ideologija koja uključuje kritiku većine autoriteta i vlasti (v. Offe 2002), kao i podršku radničkoj klasi, čak je i dinamika, struktura i organizacija protesta bila vrlo slična. Naime, beogradski studentski protest počeo je sukobom grupe studenata iz Studentskog grada sa policijom koja je pokušala da zaustavi njihovu protestnu šetnju ka gradu nakon naizgled trivijalnog incidenta između studenata i brigadira u obližnjem radno-akcijaškom naselju. Mada je, po svemu sudeći, sam incident bio nemotivisan, u momentu kada su krenuli prema gradu studenti su već uzvikivali političke parole koje su ukazivale na jasno definisanu kritiku postojećeg stanja ("Posao svima", "Hoćemo bolje uslove").

Sukob sa policijom kod novobeogradskog podvožnjaka pokazao je na najočigledniji način antagonizam između studenata i režima. Naime – mada se intepretacije toga "ko je prvi počeo" razlikuju – dominantna verzija jeste da je policija primenila neprimerenu silu, i to odmah nakon što je delegacija tadašnjih probranih funkcionera počela pregovore sa studentima – dakle, bez direktnog naređenja da to učini. U ovom prvom sukobu veliki broj studenata i profesora bio je brutalno isprebijan. Čarke sa policijom nastavljene su i u narednih nekoliko dana, naročito nakon što je doneta odluka o zabrani svih javnih okupljanja; studenti reaguju tako što se povlače u Studentski grad i na fakultete, među kojima su glavni centri bili Filozofski, Filološki, Pravni i Mašinski, kao i Univerzitet umetnosti, i osuđuju sporadične policijske upade kao kršenje autonomije univerziteta. Atmosfera iz ove nedelje verovatno je već ušla u domen popularne kulture (u svakom slučaju, detaljno je prikazana u filmu Slobodana Šijana *Kako sam sistematski uništen od idiota* (1983)), te nema potrebe o njoj posebno pisati; dvorište Kapetan-Mišinog zdanja, odnosno Rektorata Beogradskog Univerziteta (koji su studenti preimenovali u "Crveni univerzitet Karl Marks") bilo je poprište stalnog okupljanja i smenjivanja studenata, držane su tribine, govori i performansi. Međutim, suština celokupnog protesta nije se iscrpela u ovome. U više navrata, studenti različitih fakulteta sastavljali su programe, proglase i sl. Među ovima, moglo se uočiti nekoliko stalnih mesta.

Jedan deo odnosio se na konkretne zahteve. Ovde su spadali taj da se iz zatvora puste svi studenti uhapšeni tokom protesta, da se povuče zabrana sa lista

"Student", i da se pozovu na odgovornost ili smene oni koji su naredili policiji upotrebu sile. Međutim, drugi deo predstavljao je vrlo direktnu kritiku različitih aspekata sistema. Ovde je spadala osuda medija za neobjektivno i jednostrano izveštavanje o studentskim demonstracijama; skretanje pažnje na porast socijalne nejednakosti u društvu i njen odraz u univerzitetskoj strukturi, kao i trend birokratizacije; isticanje nezaposlenosti (naročito mladih) kao jednog od glavnih uzroka gneva studenata; i, na kraju, pozivanje na sveobuhvatnu reformu i demokratizaciju društva. Najobuhvatniji i najkonzistentniji dokument ovog tipa je *Akciono-politički program beogradskih studenata*, koji su potpisali Plenum Univerzitetskog odbora Saveza studenata BU, Univerzitetski odbor SK BU, i Akcioni odbor studenata svih fakulteta, visokih i viših škola i akademija i Beogradu. U njemu se, između ostalog, zahteva:

(...) da se donesu mere koje će brzo smanjiti velike socijalne razlike u našoj zajednici; (...) da se dosledno primenjuje socijalistički princip raspodele prema radu; da se jasno i tačno definišu kriterijumi za određivanje ličnih dohodaka (...) te da se ukinu one razlike u ličnim dohocima koje su zasnovane na monopolističkim položajima; (...) za efikasnije i brže rešavanje problema nezaposlenosti treba da se izgradi dugoročna koncepcija razvoja naše zemlje, (za šta) je potrebno da se donese odgovarajući program investicione politike; da se donesu mere i za zapošljavanje mladih stručnih kadrova, i neodložno reši pitanje pripravničkog staža i obaveznog zapošljavanja svih mladih stručnjaka (...); nužne su mere za brže uspostavljanje samoupravnih odnosa u našem društvu za otklanjanje birokratskih snaga koje zaustavljaju razvoj naše zajednice; nužno je da se postavi problem lične odgovornosti; demokratizacija svih društvenih i političkih organizacija, a naročito Saveza komunista, treba da bude temeljnija i brža, u skladu sa razvojem samoupravnih odnosa. Oni treba da obuhvate, naročito, sva sredstva javnog mnjenja. Demokratizacija, najzad, treba da omogući ostvarivanje svih sloboda i prava predviđenih Ustavom. (u: Arsić i Marković1988: 110).

Pored ovih, opštih društveno-političkih kritika i predloga, u *Akciono-političkom programu* formulisana je i kritika postojećeg stanja visokog školstva:

Odmah preduzeti reformu školskog sistema, da bi se on uskladio sa potrebama razvoja naše privrede, kulture i samoupravnih odnosa; da se ostvare Ustavom garantovana prava na jednako školovanje svih mladih ljudi; da se donese Zakon o autonomiji Univerziteta; da socijalna struktura studenata odgovara strukturi društva; da jača uticaj nauke, Univerziteta i studenata na formiranje osnovnih shvatanja o prirodi i oblicima našeg društvenog i privrednog razvoja; da se uvede princip reizbornosti za sva zvanja i da se onemogući njegovo formalizovanje, a mladim ljudima, sposobnim za naučni i pedagoški rad, vrata Univerziteta da budu otvorena. (*ibid*: 110-111).

Studenti su, dakle, prvi formulisali jednu obuhvatnu kritiku koja je otvoreno napadala većinu problematičnih strana jugoslovenskog društva. Oni ovu kritiku povezuju sa kritikom visokog obrazovanja, ali takođe sa prilično reflektivnih pozicija. Ključni momenat u ovoj drugoj jeste što studenti ističu da socijalna struktura u ustanovama visokog školstva ne odgovara socijalnoj strukturi društva, odnosno – da se i dalje školuju, i u institucijama ostaju, najbogatiji ili oni sa "najboljim" poreklom. Prilično je jasno da je rast nezaposlenosti bio najdirektniji socijalni uzrok studentskog nezadovoljstva, i da su oni bili jedina grupa koja je istovremeno mogla da se "izbliza" susretne sa svim problematičnim stranama socijalizma, i da poseduje terminološki i metodološki aparat da ih kritikuje. U ovom smislu, potpuno je očigledno zašto je *locus* odnosno centar protesta bio koncentrisan na beogradskom Filozofskom fakultetu. Studenti ovog fakulteta spadali su među politički najosvešćenije i najorganizovanije, a imali su podršku i inspiraciju profesora iz redova intelektualaca tada okupljenih oko časopisa *Praxis*, takozvanih praksisovaca, odnosno filozofa i sociologa koji su se bavili kritičkim emanacijama marksizma i društvene teorije uopšteno. Stoga, studentski protest 1968. predstavljao je prvu jaku i očiglednu kritiku postojećeg društvenog stanja. Kako i Arsić i Marković navode, "jugoslovenski socijalizam se prvi put suočava sa političkom aktivizacijom omladine izvan oficijelnih društvenih institucija i sa masovnim političkim demonstracijama" (*Ibid.*: 113).

Ipak, studentska kritika nije bila revolucionarna koliko je mogla da bude. Važno je napomenuti da će studenti svoju poziciju nešto kasnije definisati kao *socijalistički alternativizam*, odnosno istaći da razmatraju najbolja moguća rešenja u okviru socijalističkih odnosa. Tokom protesta, na mnogobrojne optužbe (uključujući i one za promociju kapitalističkih ideja) studenti su odgovarali da se sve vreme zalažu za doslednije sprovođenje samoupravnog socijalizma, i da su oni ti koji su zapravo verni osnovnim komunističkim, marksističkim i socijalističkim idejama. Ovo se odražavalo i na ikonografiju protesta u kom su studenti isticali Marksove i Titove slike, a to su podvukli i u pismu upućenom ovom poslednjem tokom protesta.

Kraj samog protesta došao je vrlo brzo, upravo u obliku Titovog odgovora, odnosno televizijskog obraćanja naciji 9. juna (*ibid.*: 125-130). On se na televiziji pojavio nakon zajedničke sednice Predsedništva i Izvršnog komiteta Centralnog komiteta SKJ, koja je verovatno bila sazvana prvenstveno zbog rešavanja problema studenata, mada je imala i druge povode, koje je Tito stavio u prvi plan. Ipak, u odgovoru na studentske zahteve, došla je do izraza njegova sposobnost pravljenja brzih političkih strategija. Tito je većinu problema uspeo da svede na to da je "glas omladine" bio zanemarivan u društvu i odgovornim institucijama, uključujući i Savez komunista; složio se sa konstatacijom da je nezaposlenost mladih veliki problem, i obećao da će čelnici policije biti pozvani na odgovornost povodom novobeogradskog sukoba.

Praktično, Tito je rekao da su elementi studentske analize stanja tačni, ali je istakao da u vladajućim krugovima postoji svest o navedenim problemima, i da se radi na njihovom rešavanju. Na ovaj način, on je istovremeno uspeo da trivijalizuje studentski pokret gotovo kao izraz svojevrstne mladalačke prena-gljenosti, i da ga pridobije zvanično afirmišući neke od postavljenih zahteva. S druge strane, mnogo više pažnje posvetio je problemima i poziciji radničke klase; isto tako, nije propustio da oštro kritikuje pretpostavljene "strane i ne-socijalističke" elemente koji su se uvukli u studentske redove – povezujući ih sa intelektualcima na univerzitetu:

Vi znate, drugovi i drugarice, da je do sada bilo svakakvih pokušaja od raznih elemenata (...). To su pojedini profesori, neki filozofi, razni praksisovci i drugi razni dogmatičari, uključujući i one koji su vršili razne deformacije u Upravi državne bezbednosti itd. Sve se to danas nekako ujedinilo. Svaki, naravno, radi za sebe, ali su ipak udruženi u nastojanju da se kod nas stvori neki kaos i da love u mutnom. Mi im moramo pružiti odlučan otpor, reći odlučno ne. Oni sada proglašavaju pokret na univerzitetu. To ne potiče od studenata, već od ljudi koji bi hteli da stvore neki embrion višepartijskog sistema (...). Štaviše, oni idu i dalje: negiraju radničku klasu kao najvažniji faktor i stub ovog društva (...). Zar da takvi vaspitavaju našu djecu na univerzitetima i školama? Nema im mjesta tamo!

(Josip Broz Tito, u Arsić i Marković 1988: 132-133).

Mada je ovakvih optužbi bilo tokom celog protesta, studenti su isticali svoju odvojenost i suprotstavljenost takvim hipotetičkim elementima, za šta ih je i Tito pohvalio; međutim, kako bude proticalo vreme, osvrtnje na ove elemente – koji, u stvari, treba da predstavljaju "produženu ruku kapitalističke propagande" – biće sve češće.

Bilo kako bilo, studenti su, verovatno delimično i iscrpljeni protestnom nedeljom, odlučili da Titovo obraćanje interpretiraju kao javno priznanje da su "studenti u pravu". Širom visokoobrazovnih ustanova klicalo se Titu, štrajkovi su obustavljeni na svim fakultetima, i protest je završen.

Naravno, sa istorijske distance jednostavno je reći da je studentski protest ostvario manji efekat nego što je mogao. Verovatno bi bilo realnije prihvatiti da su studenti svoju kritiku formulisali na, u to vreme, jedini mogući način; zalažući se za *bolji* i *dosledniji* socijalizam. Međutim, čak i sa ovim otklonom jasno je da je 1968. mogla da se "izrodi" u najozbiljniju tadašnju kritiku društva, koja je bila jedan retorički korak od toga da napadne socijalistički sistem po sebi.

Posle juna

Posledice, direktne i indirektne, studentskog pokreta nisu, doduše, bile male. Krajem 1968. i u 1971. nastavlja se reforma Federacije, usvajanjem amandmana na Ustav koji je trebalo da dodatno decentralizuju i obezbede viši

stupanj regionalne (odnosno republičke i pokrajinske) autonomije. Ovaj proces preklapa se sa proliferacijom nacionalizma, u Srbiji i još više u Hrvatskoj. U Srbiji počinju da se jasno čuju glasovi koji govore o lošem položaju i uskraćenosti stanovnika ove republike u odnosu na ostale članice Federacije; u Hrvatskoj, nacionalizam dobija razmere masovnog intelektualističkog pokreta, poznatog kao maspok.

Maspok je počeo desničarskim istupima i izborom rukovodstva na Zagrebačkom sveučilištu, ali se završio kao gotovo zvanična politika Saveza komunista Hrvatske, sa programom u kom su isticane ideje o hrvatskoj državnosti, što je nailazilo na prilično oštru reakciju od strane vladajućih krugova u Srbiji (za opširnu dokumentaciju o genezi pokreta, v. Kesar, Bilbija i Stefanović, prir. 1990). Kakva se veza može uspostaviti između novolevičarske orijentacije "šezdesetosmaša" i desničarske orijentacije "maspokovaca"? Logično je da, u usko ideološkom smislu, ne postoji puno poklapanja, te da se ove dve opcije praktično međusobno isključuju, tim pre što je za novu levicu karakteristična kritika svih oblika nacionalizma i šovinizma. Međutim, u ovom slučaju, postoji dublja, "genetička" veza.

Naime, podrška studenata Zagrebačkog sveučilišta beogradskim studentima u junu 1968. otvorila je prostor za formulaciju društvene kritike koja je odstupala od tada zvaničnog kreda. Istovremeno, nova levica i radikalna desnica jedine su političke opcije koje polaze sa kritičkih stavova, odnosno dijagnozu lošeg stanja u društvu uzimaju kao osnovu svojih programskih predloga, nezavisno od toga koliko se oni međusobno razlikuju. Jedni su uzrok društvene krize pronašli u nedoslednom sprovođenju socijalističkih samoupravnih reformi i elementima ekonomskog liberalizma, drugi u "podređenom" položaju određenog naroda u okviru Federacije, ali slagali su se u otvorenoj konstataciji da broj društvenih problema raste, i da će se situacija vremenom sve više komplikovati. Najvažnije od svega, međutim, jeste što je u nastupima političara tog vremena postojala očigledna ideja o povezanosti 1968. i maspoka. Jedna od očiglednijih asocijacija zasnivala se upravo na tezi da su se u studentskim redovima nalazili "neprijateljski elementi" koji su propagirali "nesocijalističke ideje", u okviru kojih se moglo naći mesto i za alternativne oblike socijalizma i levičarstva ali i za nacionalističke, desničarske opcije. Stipe Šušvar na jednoj tribini 1972. izjavljuje:

Kao što znate, 1968. godine omladina na našim fakultetima (...) izrazila je nezadovoljstvo birokratskom institucionalizacijom našeg društva. (...) Kasnije se situacija različito raščlanjivala u pojedinim društvenim sredinama. Mene su nedavno pitali kako se dogodilo da jedino na svijetu zagrebački studenti istupe sa desnih pozicija. Ako idemo na prirodu tog pitanja koje vreba u pozadini, odgovor je slijedeći. U izvjesnoj mjeri se sa studentima od 1968. godine do danas posebno manipuliralo. (...) Poslije toga šanse je dobila desnica, i ukretanju svega onoga što se u Hrvatskoj događalo...jedan dio mladih ljudi je doi-

sta istinski povjerovao da se sve u našem društvu svodi na problem potčinjenosti hrvatskog naroda, njegove unesrećenosti u ovoj i ovakvoj Jugoslaviji i da je jedini izlaz traženje rješenja u separaciji hrvatskog naroda. (...) Dijelom se tu desničarski program miješao sa programom Saveza komunista, a dijelom sa programom nove ljevice'. (Švar 1972, u Arsić i Marković 1988: 211-212).

Dakle, poruka političara bila je vrlo jasna. Studentski protest 1968. otvorio je vrata za povampirenje nacionalizma u Hrvatskoj, ali u oba slučaja odgovornost omladine nije potpuna, pošto je u njihovim političkim istupanjima postojao ideološki uticaj nekog "socijalizmu stranog" elementa. Ova linija poklapala se sa Titovim govorom kojim je pacifikovao studentski protest, priznajući elemente društvene krize, ali insistirajući na problemima radničke klase i optužujući studente za ideološku izmanipulisanost. No, najbitnije jeste što je uspostavljena kauzalna veza između protesta 1968. i nacionalističkih pokreta s početka sedamdesetih. Na taj način, tendencije određenih grupa intelektualaca i studenata bile su jasno označene kao faktor "remećenja socijalnog mira".

Još od suzbijanja studentskih demonstracija i zabrane javnih okupljanja 1968, odgovor vlasti bio je brz, efikasan i sveobuhvatan. Ubrzo nakon završetka protesta, studenti su "umireni" tako što je na fakultetima uveden sistem koji je nalikovao samoupravljanju, u obliku studentskih zborova (Arsić i Marković 1988: 138-139). Međutim, ovaj sistem nije doveo do većeg stupnja studentskog uticaja na visoko obrazovanje, i studentsko političko organizovanje – nezavisno od sporadičnih "uzleta" – od kraja šezdesetih godina zapravo je u stalnom opadanju. Dodatno "umirenje" došlo je u obliku olakšica i povlastica u vezi sa studentskim standardom (cene studiranja, mesta u domu, bonova za menzu), čime su studenti uglavnom pacifikovani. Obračun sa njihovim nastavnicima trajao je malo duže, počinjući od "označavanja" krivaca u Titovom govoru, preko ukidanja ogranaka Saveza komunista na katedrama za sociologiju i filozofiju, do, konačnog, isključenja osam profesora i asistenata (Svetozara Stojanovića, Mihajla Markovića, Ljube Tadića, Zagorke Golubović, Miladina Životića, Dragoljuba Mićunovića, Triva Indića i Nebojše Popova) sa Filozofskog fakulteta, pod obrazloženjem "ideološke nepodobnosti". Međutim, najsistematičnije rešenje za ponovno uspostavljanje "poremećenog" socijalnog mira, u domenu obrazovne politike, doći će u obliku usmerenog obrazovanja.

Uvođenje usmerenog obrazovanja

U sklopu ustavnih amandmana koji su obezbedili reformu Federacije, i kasnijeg donošenja Ustava iz 1974, jedan od odgovora na novonastalu situaciju uzeo je oblik rekonstrukcije obrazovnog sistema. Nova koncepcija postala je poznata kao **usmereno obrazovanje**. Razrada koncepcije utvrđena je *Rezolu-*

cijom Savezne skupštine o razvoju vaspitanja i obrazovanja na samoupravnim osnovama iz 1970, i Rezolucijom Desetog kongresa o zadacima SKJ u socijalističkom samoupravnom preobražaju vaspitanja i obrazovanja, donetoj 1974. Osnovu za ovu drugu predstavljao je dokument *Idejne osnove samoupravnog socijalističkog preobražaja vaspitanja i obrazovanja*, koje je Predsedništvo CK SKJ predložilo Desetom kongresu. Zakon o usmerenom obrazovanju donet je kasnije iste godine, početni koncept ostvarivan je od školske 1975/6. u Hrvatskoj i Vojvodini, a postojao je dogovor da se u ostale republike i pokrajine uvedu najkasnije do 1979/80. Pored ovih akata, idejni tvorac koncepcije, Stipe Šušar, najobuhvatnije je izneo i obrazložio svoju zamisao u knjizi "Škola i tvornica: u susret reformi odgoja i obrazovanja" (1977).

Usmereno obrazovanje bilo je zamišljeno kao sveobuhvatna reforma školskog sistema. Osnovna ideja reforme bila je da se obezbedi funkcionalniji odnos između tipa stečenog obrazovanja i zapošljavanja, odnosno između obrazovne delatnosti i udruženog rada (Šušar 1977: 113). Dakle, za razliku od do tada preovlađujućih gimnazija "klasičnog tipa" koje su učenike pripremale za upis na više škole i fakultete, i srednjih stručnih, odnosno zanatskih škola, uveden je jedinstven koncept srednjeg obrazovanja diversifikovanog prema stepenima stručne spreme, kojih je bilo pet. Dotadašnja prva dva razreda srednje škole reformisana su u "zajedničku osnovu", koja je učenicima trebalo da obezbedi dovoljno početnih i opštih znanja da bi mogli da nastave dalje usavršavanje prema izboru zanimanja. Nakon druge godine, odnosno završene zajedničke osnove, učenici su se opredeljivali za obrazovni profil, odnosno struku. Na osnovu postojećih nomenklatura zanimanja, u svim republikama su utvrđeni obrazovni profili, i organizovano je obrazovanje za između 300 i 600 profila na III i IV stepenu stručne spreme (v. Milenović 1985).

Usmereno obrazovanje zasniva se na razmeni između obrazovnog i proizvodnog sektora, odnosno "škole" i "tvornice" (fabrike). Šušar sažeto izlaže ideju koncentrisanu u *Rezolucijama Desetog kongresa*:

Organizacija udruženog rada materijalne proizvodnje ili neke društvene djelatnosti mora biti ishodišni nosilac reforme obrazovanja. U kom smislu? U tom da kaže: trebaju nam ljudi takvih i takvih stručnih kvaliteta, i takvih i takvih društvenih kvaliteta: izvolite vi u radnoj organizaciji odgoja i obrazovanja izgrađivati, odgajati, obrazovati, osposobljavati takve ljude, a mi ćemo davati sredstva. To je razmjena rada, uz polaganje računa uzajamno jedni drugima. (Šušar 1977: 112.)

Praktično postavljeno, razmena između radnih organizacija i obrazovnih institucija trebalo je da ima sledeću dinamiku. Radne organizacije definišu kakvi obrazovni profili su im potrebni; sredstva za obrazovanje izdvajaju se iz državnog budžeta, formiranog od viška proizvedenog u radnim organizacijama; stručnjaci datih profila odlaze na praksu ili rad u odgovarajućim radnim organizacijama. Ukoliko žele, kasnije mogu nastaviti školovanje, "dokvalifi-

kovati" ili "prekvalifikovati" se, i bilo zauzeti drugi položaj u okviru iste radne organizacije, bilo promeniti radno mesto i otići u organizaciju kojoj su potrebni. Ovakva logika trebalo je da, u idealnoj varijanti, reši problem nezaposlenosti tako što će napraviti jaku vezu između izbora zanimanja i tržišta radnih mesta. Drugim rečima, ne bi više bilo stručnjaka na birou, ili mladih ljudi koji ne mogu da obavljaju praksu ili pripravnički staž u odgovarajućim organizacijama, što je bio element na koji su skrenuli pažnju studenti 1968. Gotovo da bi postojala puna zaposlenost, odnosno – mogućnost obrazovanja bila bi direktno zavisna od mogućnosti zaposlenja:

(...) Tajna je u planiranju kadrovskih potreba u OOUR-u, i onda posredstvom SIZ-ova određivanje kvota upisa u škole, odnosno određivanje broja onih koji će se osposobljavati za pojedina zanimanja. (*ibid*: 113).

Naravno, ideja usmerenog obrazovanja imala je i ideološku podlogu. Obrazovanje je percipirano kao jedan od glavnih uzročnika i medijuma reprodukcije društvene nejednakosti, odnosno podele na "one koji misle" i "one koji proizvode".

Iz logike kapitalističke reprodukcije proizlazi i klasna funkcija obrazovanja. Ona je u "službi" održanja razdvojenosti duhovne i materijalne proizvodnje, podjele rada na umni i fizički, klasno-socijalne distance između "intelektualaca" i "radnika" (...). Kapitalizam je razvijao onakav sistem obrazovanja kakav je bio "dat" s obzirom na razvitak njegovih reprodukcijских "potreba" i "zakonitosti". Najzad, i "boom" i "kriza" obrazovanja proizišli su, kako smo to barem djelomično pokazali, iz reprodukcijских "potreba" tzv. zrelog ili razvijenog kapitalizma (...). Klasna funkcija škole (sistema obrazovanja) u građanskom društvu iscrpljivala se (i još se iscrpljuje) u: (...) doprinosu reproduciranju "apstraktnog rada" proizvođača materijalnih dobara; (...) obrazovanje mora biti selektivno u odnosu na osnovnu proizvođačku klasu društva i stoga je pružalo klasi samo ono što je bilo neophodno da radnik ostane radnik pa makar mu se nudila i mogućnost "uspona" u radničkoj "karijeri" i radničkoj hijerarhiji kvalifikacija; (...) doprinosu podređivanju svih sfera društvenog rada i svih sfera društvenog života oplodivanju kapitala; ideološkoj racionalizaciji društvenog poretka, interiorizaciji vladajućeg sistema vrednota i osobito razvoju "industrije svijesti"; proizvodnji humanističke i tehničke inteligencije kao, po socijalnoj funkciji, osamostaljenog *homo sapiensa* nasuprot radniku u položaju *homo fabera*; doprinosu reproduciranju nauke, kulture i samog obrazovanja kao osamostaljenih "sektora" društvene reprodukcije nasuprot materijalnoj proizvodnji; doprinosu održanju društvene podjele rada u cjelini (...). Ukratko, sistem obrazovanja vrši funkciju "proizvođača" nauke i kulture koje su rezervirane za društvene manjine. On je time i u funkciji klasnih podjela u društvu. (*ibid*: 40-41).

Ideologija i funkcija usmerenog obrazovanja

Šuvar, zapravo, iznosi tezu koja je na površini vrlo slična Burdijeovoj (1984, 1970) i drugim marksističkim kritikama: obrazovanje predstavlja oruđe za reprodukciju klasnih nejednakosti u kapitalističkom društvu. Stoga, sistem usmerenog obrazovanja bio je zamišljen tako da, pored "idealne" zaposlenosti, obezbedi i neutralizaciju ili čak nestanak klasnih razlika koje su nastavile da postoje u socijalizmu. Mogućnost daljeg školovanja pored rada, činila je situaciju u kojoj radnik nakon, recimo, pet godina rada u preduzeću odluči da završi fakultet, vrlo izvodljivom. U tom smislu, usmereno obrazovanje – uvođenjem zajedničke osnove, i zatim mogućnošću izbora obrazovnog profila i doškoloavanja – trebalo je da ostvari marksističku utopiju u kojoj svako može da se bavi aktivnošću koja mu odgovara, u okviru društvenih potreba, ne više definisanih od strane države, već od strane proizvođača, koji bi kontrolisali državne fondove (Šuvar 1977: 76).

Tvornica i škola se izjednačuju po položaju u društvenim odnosima reprodukcije. Jedina je razlika: u tvornici (organiziranoj u jedan ili više OOUR-a) se proizvodi novostvorena vrijednost, odnosno višak vrijednosti. U školi (također organiziranoj u jedan ili više OOUR-a) se pak proizvodi – zadovoljavanje obrazovnih potreba, što je također nužan elemenat reprodukcije same tvornice, pa ga i ona "priznaje" kao takav putem slobodne razmjene rada. (...) Sredstva za obrazovanje ne određuje više država niti ih ona dijeli. To je osnova *deetatizacije* obrazovanja. (...) Prevladava se građanska "upotreba" obrazovanja: obrazovati se koliko hoće i za što hoće mogli su samo pojedinci, kojima su to dopuštale njihove privatne materijalne prilike, zapravo njihov klasno-socijalni položaj. (...) Ovde je bitan pojam *potreba*. Što je to potreba u obrazovanju, obrazovna potreba? Potrebe pojedinca ne mogu biti, u društvu čiji je ideal zajedničnost, *privatne* potrebe, već u njegovoj radno-životnoj sredini priznate *osobne* potrebe (...). Obrazovne potrebe u jugoslavenskom socijalističkom društvu treba da se utvrđuju u osnovnoj jedinici društvenog rada, u osnovnoj organizaciji društvenog rada. Radnici i radni ljudi koji udružuju svoj rad u toj jedinici iskazuju i usklađuju svoje individualne i kolektivne potrebe na razini OOUR-a, i to ne samo za sebe i već i za "druge": za članove obitelji, za šire asocijacije u koje je OOUR udružen, za komunalnu zajednicu, pa i za širu društvenu zajednicu. (*ibid*: 76, 77, 78).

U ovom smislu, povezanost "tvornice i škole" nije bila samo pragmatički pravdana kao rešenje za problem nezaposlenosti, već i ideološki pravdana kao istovremeno način *deetatizacije* i zaustavljanja reprodukcije klasnih razlika, naročito onih između intelektualno-birokratske i radničke klase:

Da bi se razvila ova nova društvena funkcija obrazovanja, ono se mora "ugraditi" u radni proces: mora se prevladati izdvojenost i izoliranost pedagoškog odnosa u školi. Ta "zatvorenost" obrazovanja u školu u građanskom je

društvu bila, a u socijalizmu se obnavljala, izraz osamostaljenosti duhovne proizvodnje prema materijalnoj, podjele rada na umni i fizički, eksproprijacije proizvođača ne samo od sredstava proizvodnje već i od vlastitih duhovnih snaga (...). (*ibid*: 78).

Dakle, Šušvar prati liniju Marksovih i marksističkih analiza, koje uočavaju ulogu obrazovanja u reprodukciji kapitalističkih odnosa. On se slaže sa većinom tadašnjih društvenih analitičara u oceni da jugoslovensko društvo još uvek nije u potpunosti prevladalo elemente kapitalističkog uređenja i buržoaske dominacije. Dodatno, događaji iz 1968. i sa početka sedamdesetih jasno su ukazali na mnogobrojne kontradikcije tadašnjeg samoupravnog socijalizma. Šušvareva reforma, stoga, ima za cilj da "ispravi" i predupredi sve problematične strane društvene situacije koje proizlaze iz (nezadovoljavajućeg) odnosa obrazovnog i proizvodnog sektora:

Nije dovoljno preobraziti školu i proces obrazovanja integrirati u udruženi rad, da bi se preobrazilo društvo, štoviše preobražaj škole i obrazovanja i ne može se postići već samo kao jedan od djelomičnih preobražaja u svestranom revolucionarnom mijenjanju proizvodnih odnosa. Ali, činjenica je da se bez preobražaja obrazovanja ne može izgraditi *društvo udruženog rada*. (*ibid*: 79).

U Šušvarevoj viziji, put ka transformaciji društvenih odnosa i uspešnom ostvarivanju samoupravnog socijalizma vodi *kroz* obrazovanje. U ovoj tački on se jasno razlikuje od dvojice marksističkih kritičara obrazovanja koje smo pominjali, Burdijea i Freirea. Naime, Burdije se "zadovoljio" pokazivanjem sofisticiranih mehanizama koji omogućuju reprodukciju klasnog ustrojstva, čak i u tako "liberalnim" oblastima kao što je francusko visoko školstvo. Freireov pristup bio je aktivistički, međutim, takođe je – s jedne strane – bio iscrpljen u konstataciji načina na koje postojeći obrazovni sistem reprodukuje nejednakost među klasama i "tlači" radničku i seljačku; s druge strane, njegovi projekti koncentrisali su se na podizanje svesti među "potlačenima", kako bi oni (jednom) mogli da prevladaju eksploatatorske odnose čije su "žrtve". Stoga, reforma koju on predlaže je "odozdo na gore". Šušvar se suočio sa značajno različitom društvenom situacijom. Sistem ka kom teže marksisti već je bio, barem na papiru, uspostavljen; međutim, pokazalo se da postoje nezamisljive oblasti u kojima ne funkcioniše. Jedan od osnovnih ciljeva, onda, bio je da se postojeća situacija "ispravi". Dodatno, uređenje je bilo takvo da je Šušvar reformu sprovodio "odozgo na dole", odnosno *sa* sistemskog nivoa. Ovo je uslovalo veću obuhvatnost sistema usmerenog obrazovanja, ali i mnogo slabiju vezu sa onima koji je trebalo da budu subjekti obrazovnog procesa. Usmereno obrazovanje, dakle, bilo je sistemaska reforma, usmerena prvenstveno ka tome da reguliše "greške u sistemu".

Deo ovih "grešaka" koje je usmereno obrazovanje trebalo da ispravi očigledan je kako u tadašnjim društvenim kritikama, tako i u predviđenim ishodima obrazovne reforme. Jasno je, na primer, da čvršće povezivanje "škole i

tvornice", pored ostvarivanja samoupravnog udruženog rada, treba da obezbedi rešenje za problem rastuće nezaposlenosti, i to naročito među populacijom koju najviše pogađa – mladim ljudima. Dizajniranje obrazovnih programa prema potrebama radnih organizacija obezbedilo bi istovremeno priliv radne snage i finansijsku i socijalnu sigurnost za mlade koji završavaju proces obrazovanja. Radne organizacije obezbeđivale bi prostor za stručnjake čije obrazovanje zahteva praksu ili pripravnički staž; samim time, budući radnici bi se učili detaljima svoje profesije "na radnom mestu" što bi za rezultat imalo veću produktivnost i efikasnost. U idealnoj varijanti, usmereno obrazovanje bilo je sistem koji bi, istovremeno i međusobno zavisno, obezbedio privrednu ekspanziju, ekonomski napredak, i visoku zaposlenost.

Postojala je još ozbiljnija "sistemska greška" koju je usmereno obrazovanje trebalo da ispravi. U kritikama iz 1968. i kasnije, u istupima "naprednijih" političara, postojala je jasno formulisana odbojnost prema tehnokratiji i birokratiji, odnosno slojevima za koje se mislilo da, zajedno sa ostacima stare buržoazije, predstavljaju povlašćenu klasu u društvu u kom nije trebalo da postoje klasne razlike. Jedna od funkcija usmerenog obrazovanja, kako je Šuvar isticao, bila je i da izbriše razliku između "onih koji misle" i "onih koji rade":

(Stoga je) dokidanje zatvorenosti obrazovnog procesa u školi i povezivanje obrazovanja s ranim uključivanjem mladih naraštaja u društveni rad i odlučivanje značajan kolosijek intelektualizacije rada, odnosno razvijanja intelektualnih sposobnosti onih od kojih se u naslijeđenoj podeli rada nije tražilo da misle, kao i razvijanja radno-proizvodnih sposobnosti od onih koji su živeli "knjiški" i radili "uredski". (*ibid*: 78).

Na jednom nivou, ovaj element reforme može delovati neproblematično. U skladu sa marksističkim projektima podizanja "klasne svesti", cilj je bio omogućiti pripadnicima radničke klase da se bave zanimanjima i aktivnostima do tada rezervisanim za "intelektualce", a ove potonje upoznati sa elementima proizvodnog rada. Na taj način, bilo je predviđeno da se zaustavi reprodukcija klasne strukture društva, pošto osobe rođene u "mislećim" klasama više ne bi po definiciji birale profesiju iz tog kruga, a osobe iz radničke klase više ne bi morale po definiciji da ostanu u proizvodnim delatnostima. Međutim, želja za brisanjem klasnih nejednakosti brzo je poprimila isključivo oblik kritike klase koje je percipirana kao privilegovana – a u koju su, pored birokratskih slojeva, svrstavani svi intelektualci, naučnici, te konačno i gotovo svako sa fakultetskom diplomom, "jer, u sadašnjem sistemu posjedovanje titule i diplome nalikuje na neku vrstu uživanja doživotne rente!" (*ibid*: 79).

Na ovom nivou već dolazimo do male nelogičnosti. Nezaposlenost je pogađala i intelektualne slojeve, i njen glavni uzrok bio je neosporno u ekonomskoj politici, međutim – intelektualci su u retorici usmerenog obrazovanja

postali "glavni krivci" ili barem voljni saučesnici u procesu reprodukcije klasne nejednakosti i mistifikaciji socijalnih odnosa.

Homo faber i *homo sapiens* su društveno odvojeni, otuđeni, ne mire se u istoj ličnosti, suprotstavljeni su i u postojanju različitih klasa. A obrazovanje ima svoj osnovni smisao u tome da pridonosi održanju te podijeljenosti, koju drugim rečima možemo nazvati podijeljenošću materijalne proizvodnje i duhovne proizvodnje, fizičkog i umnog rada, privrednog i neprivrednog rada, odnosno društvenom podjelom rada. Obrazovanje je zapravo izgrađeno kao specifičan ritual kojim se ide za tim da se ljudske manjine kao društvene elite izdvoje i da se stave na pijedestal koji je ljudskim većinama nedostupan. (*ibid*: 89).

Šuvar je, opet, percipirao istu stavku koju i Burdije: da obrazovanje služi reprodukciji socijalnih nejednakosti. Međutim, dok se Burdije koncentrisao na strukturu i implicitne strane visokog obrazovanja kao medijuma reprodukcije ne samo intelektualne već i upravljačke elite, Šuvar je izjednačio jedne sa drugima, kvalifikujući intelektualce kao "povlašćeni" sloj. Dok je pravac Burdijeove kritike (mada neoperacionalizovan) bio da univerziteti treba da prestanu da zadržavaju radnike među radnicima, ili da im, barem, omoguće da postanu intelektualci, Šuvarovo rešenje bilo je – ukratko – pretvaranje intelektualaca u radnike!

Klasna funkcija obrazovanja u našem društvu, pa i u svakom socijalističkom društvu, za razliku od klasne funkcije (...) u starim eksploatatorskim društvima, najkraće rečeno, izražava se, ili bi se trebala izražavati, u tome da ono služi ne da bi se pobešlo iz osnovne proizvođačke klase već u tome da se u njoj ostane, odnosno da joj se pripadne. (*ibid*: 93).

Jer, cilj reforme obrazovanja u socijalizmu mogao bi se svesti i na – ukidanje inteligencije! (*ibid*: 97).

U poslednjoj rečenici sadržana je, jasno, implicitna funkcija usmerenog obrazovanja. Šuvar je, verovatno ispravno, percipirao da u tadašnjem jugoslovenskom društvu nastavlja da postoji visoko vrednovanje fakultetskih diploma i titula samih po sebi, te da se tako perpetuira jaz između "intelektualaca", odnosno visokoobrazovanih, i radnika, odnosno onih sa srednjom i nižom stručnom spremom. Takođe je percipirao da na izbor zanimanja utiče klasna pripadnost, odnosno poreklo, te da se na taj način reprodukuje "stara", kapitalistička društvena struktura. Međutim, umesto shvatanja da je "nizak" položaj radničke klase neizbežan ishod neuspeha samoupravnog socijalizma, oštrica Šuvarove kritike usmerila se ka "povlašćenoj" klasi, odnosno intelektualcima. Nezavisno od toga da li je usmereno obrazovanje imalo za cilj i da poboljša položaj radnika, jedan od ekspliciranih ciljeva bio je "razbijanje", devalorizacija, odnosno "ukidanje" – sloja intelektualaca.

Verujem da nije potrebno mnogo analitičke imaginacije da bi se dokučilo čemu je, dakle, usmereno obrazovanje trebalo da posluži. Intelektualci su up-

ravo onaj deo društva iz kog su potekle dve najozbiljnije kritičke reakcije na probleme samoupravnog socijalizma, protest 1968. i maspok. Nezavisno od toga da li su studirali ili već posedovali diplomu, nezavisno od toga kojoj klasi su zapravo pripadali, i konačno, nezavisno od toga da li su preferirali levičarske ili desničarske opcije, intelektualci u SFRJ krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih predstavljaju politički najopasniju struju. Uživaju priličan ugled u društvu, i svojevrсно poverenje koje je posledica bilo činjenice da već imaju karijere u javnoj, naučnoj, umetničkoj sferi, bilo toga da su na putu da ih naprave; poseduju jezik, teorijske koncepte, i – mada zabranjivana, i vrlo ograničenog dometa – čak i javna glasila kojima mogu da komuniciraju svoju poruku javnosti; pokazali su sposobnost političke organizacije čak do nivoa uticaja na politiku SK; i, konačno, mogu – kao što je bio slučaj u Francuskoj – uticati na radnike da se pobune, što bi bila najdirektnija opasnost za tadašnji birokratski, etatistički (mada decentralizovani) socijalizam u SFRJ.

Deo razračunavanja sa kritički orijentisanim intelektualcima došao je paralelno sa uvođenjem koncepcije usmerenog obrazovanja, i poznat je kao "čistka" na Filozofskom fakultetu, kada je "odstranjeno" osam profesora i asistenata, predstavnika tzv. apstraktno-humanističke kritike:

(...) junske demonstracije poslužile su kao direktan povod za oštro razgraničenje sa opozicionim snagama, koje je označavala grupa filozofa tzv. praxis orijentacije. Smatralo se da je jedna bitka dobijena time što su profesori koji zastupaju tzv. apstraktno-humanističku kritiku i sami kritikovani, a 1975. i udaljeni sa Filozofskog fakulteta Beogradskog univerziteta (...). Po jednom shvatanju, pojedini jugoslovenski filozofi i sociolozi hteli su '68. da jeftino prodaju svoje demagoške i politikantske ideje. Kako u tome nisu uspeli, prešli su u otvorenu političku borbu i konfrontaciju sa Savezom komunista. Zbog toga je tzv. grupa osmoro nastavnika i asistenata Filozofskog fakulteta morala da napusti Beogradski univerzitet. Ispada da je '68. delo filozofa i sociologa tzv. antipozitivističke struje u jugoslovenskom marksizmu. (Arsić i Marković 1988: 220-221).

Odijum prema "praksisovcima" bio je toliki da su oba odeljenja, za filozofiju i sociologiju, dugo bila smatrana "sumnjivim" (*ibid.*: 156-157). Njihov realan uticaj je, kao što to obično biva, verovatno manji nego što im je pripisano: sigurno je da su studenti koji su formulisali kritiku društva i univerziteta 1968. bili pod nezanemarljivim uticajem svojih predavača, ali je isto tako sigurno da ova grupa "disidenata" nije bila jedini inspirator niti uzrok studentskog bunta. Međutim, za rešavanje političkih kriza karakteristična je potreba za izdvajanjem kriv(a)ca: obračun sa studentima kao masom nije bio moguć (mada, kao što smo videli, ključni oblici studentskog organizovanja na Filozofskom fakultetu jesu rasformirani), te su "žrtveno jagnje" postali njihovi profesori i asistenti kao istaknute ličnosti i glasnogovornici tadašnje kritike. Usmereno obrazovanje predstavljalo je samo "korak dalje" u kritici kritički

orijentisanih intelektualaca: "čistka" na Filozofskom fakultetu trebalo je da "neutralizuje" one koji su se kritikom istakli, dok je reforma obrazovanja trebalo da *predupredi* pojavu takvih tendencija u (bližoj, i socijalističkoj) budućnosti. Drugim rečima, usmereno obrazovanje bilo je usmereno na "razbijanje" reprodukcije grupe kritički orijentisanih intelektualaca, uglavnom građanskog porekla, koji su posedovali jezik, sredstva i načine da formulišu sveobuhvatnu kritiku tadašnjeg socijalističkog društva, koja je u dva navrata – 1968. i 1971. – doživljena kao direktna opasnost za sistem u celini. Medicinskim žargonom, dok je "čistka" na Filozofskom fakultetu 1975. predstavljala tretman simptoma, reforma obrazovanja trebalo je da deluje kao prevencija.

Kraj usmerenog obrazovanja

U okviru istog medicinskog žargona, međutim, postaje jasno da postoji važan element koji je usmereno obrazovanje "preskočilo" da tretira: uzrok. Naime, koliko god da su "simptomi" uspešno sanirani 1968, 1971. i na kraju 1975, i koliko god da je koncept usmerenog obrazovanja trebalo da predstavlja efikasnu prevenciju za socijalni bunt u budućnosti, reforma obrazovanja nije mogla da dopre do nivoa na kom je, zapravo, trebalo da se zasniva: ekonomije i privrede. Mada je usmereno obrazovanje trebalo da reši problem nezaposlenosti kao važnog uzroka socijalnog nezadovoljstva stvaranjem posledične veze između potreba radnih organizacija i nivoa obrazovanja, drugi noseći faktor, pored školskog sistema – privreda – prosto "nije saradivao". U ovom odsustvu prilagođavanja ekonomije i privrede koncepciji usmerenog obrazovanja leži i glavni razlog njegovog neuspeha.

Bilo je i "sitnijih" elemenata koji su pokazivali nefunkcionalnost usmerenog obrazovanja. Za početak, problem usmerenog obrazovanja bio je što se nije zasnivalo na posebnoj teoriji (Smilevski 1987: 177), odnosno – što predlog koncepcije "nije naučno pripremljen niti je pre masovne primene eksperimentalno proveren na zadovoljavajućoj populaciji" (Smiljanić 1986: 647). Ovaj autor jedan je od onih koji implicitno govore o animozitetu između zagovarača usmerenog obrazovanja i stručne, odnosno naučne javnosti, ističući da je jedan od problema što su se

(...) prosvetni organi ogradili od stručne i ostale javnosti, nisu prihvatili stručna mišljenja, primedbe i predloge i što sve do 1981. godine nisu priznavali slabosti i ispoljene probleme. Tada su priznali neke slabosti, ali su izbegli da priznaju koje su slabosti proizašle odlukom prosvetnih organa. (...) oglušivali su se o predloge *akademika, profesora univerziteta, ostalih naučnika, stručnih i javnih radnika* – koji su predlagali da se suštinski raspravlja i razmotri praksa i koncepcija srednjeg usmerenog obrazovanja. (*ibid*: 647-648, kurziv J.B.).

Čak se i u *Komunistu* od 11. aprila 1986. eksplicitno kaže: "sve što radimo u obrazovanju više je stvar političkog voluntarizma i inspiracije nego naučno utemeljenih i eksperimentalno proverenih stavova" (cit. u *ibid*: 646). Odsustvo, makar formalnog, dijaloga sa stručnom i naučnom javnošću, i "žurba" prilikom sprovođenja obrazovnih reformi jedan je od najočiglednijih indikatora da su razlozi za njihovo sprovođenje dominantno političke prirode (cf. Bačević, o.c.).

Doduše, stručna i naučna javnost jeste konsultovana u jednom trenutku. Početkom osamdesetih počelo je da biva očigledno da sistem usmerenog obrazovanja pokazuje mnoge nedostatke, te se krenulo u dalje modifikacije, odnosno, ironično rečeno, "reformu reforme". Prosvetni savet SR Srbije dao je mišljenje o usmerenom obrazovanju 1981. godine, koje je još uvek bilo prilično blago (Smiljanić 1986: 644). Kasnije iste godine, pristupilo se reformi udžbenika, zasnovanoj na nalazima da je gradivo za srednje škole preobimno. Organizovano je republičko savetovanje nastavnika u Svetozarevu 1982. godine, a istraživanja usmerenog obrazovanja poslužila su kao osnova za analizu o ostvarivanju samoupravnog preobražaja usmerenog obrazovanja, koju je Skupština SR Srbije usvojila 1983. Modifikacija koncepcije srednjeg usmerenog obrazovanja, pored relativnog rasterećenja obima gradiva, podrazumevala je kao najznačajniju novinu izbor zanimanja, odnosno struke, u I razredu, umesto u III, nakon završene "zajedničke osnove", kao što je bio slučaj do tada.

Međutim, čak ni ove sitne reforme nisu otklonile velike probleme u usmerenom obrazovanju. Smiljanić ih sumira, a zatim pojedinačno obrazlaže:

Srednje usmereno obrazovanje trebha da priprema mlade za rad i dalje obrazovanje. Praksa je pokazala da se *nijedan od ova dva osnovna zadatka ne ostvaruje zadovoljavajuće*. To kazuju i udruženi rad i fakulteti. (...) Pored neostvarivanja ova dva osnovna zadatka, u srednjem usmerenom obrazovanju, od predviđenog, *ne ostvaruje se*: 1) *Integracija obrazovanja i rada*, ili se ostvaruje samo delimično (...). 2) *Udruženi rad ne izvršava zadatke* koje prema Zakonu o srednjem obrazovanju treba da izvršava, ili izvršava samo delimično; 3) *Razmena rada između udruženog rada i obrazovanja se ne ostvaruje* (...); 4) *Mladi se ne opredeljuju u I i II stepen stručne spreme*, manji procenat učenika se zadovoljava trećim stepenom stručne spreme; 5) *Umesto da se mladi posle osposobljavanja za zanimanje (I, II, III i IV stepen stručne spreme) zapošljavaju, oni to ne čine*: ili *nema radnih mesta*, ili su završili usmerenja za koja ne postoje radna mesta sa srednjim obrazovanjem ili ne žele da se zaposle na radnim mestima za koja su osposobljeni – jer su se za njih opredelili zato što nije bilo mogućnosti da se upišu na zanimanja koja su želeli; 6) *Mladi sa završenom srednjom školom, pa i sa dovoljnim uspehom, odlaze na fakultet i više škole (rede)*. I zato *nikada ranije nije bilo toliko studenata kao poslednjih godina*, a to se nije želelo; (...) 8) *Socijalni status roditelja*

uglavnom – *određuje opredeljenje u profesiju mladih* – njihove dece; *vrši se, dakle, reprodukcija socijalnih slojeva* – a to se nije želelo (...). (*ibid*: 642-643, kurziv J.B.).

Ovaj spisak dovoljno iscrpno pokazuje da je usmereno obrazovanje, zapravo, bilo neuspešno u oba dela svoje eksplicirane agende. Reprodukcija socijalnih nejednakosti nije zaustavljena: veliki procenat mladih ljudi i dalje se opredeljavao za visoko obrazovanje, i – kao što se može pretpostaviti – uglavnom su poticali iz viših socijalnih slojeva. "Navala" na fakultetsko, odnosno visoko obrazovanje, bila je donekle i nezavisna posledica samog usmerenog obrazovanja: zahvaljujući "kvotama" za upis na određene profile, veliki broj učenika birao je struku koja ih nije zanimala, samo da bi, jednom kada je završe, iskoristili gotovo neograničenu prohodnost odnosno mogućnost "doškolovavanja" u usmerenom obrazovanju, i upisali se na fakultete. Stoga, projekat "pretvaranja intelektualaca u radnike" nije uspeo.

Međutim, postojao je barem jednako važan razlog zašto veći procenat učenika nije počeo da se (pre)usmerava ka proizvodnim, umesto "intelektualnih", zanimanja. Naime – čak ni u deklarativnoj socijalističkoj "utopiji" – radnička zanimanja nisu bila vrednovana koliko intelektualna. Usmeravanje ka proizvodnim zanimanjima nije, kao što smo videli kod Smiljanića, garantovalo ni zaposlenje, ni napredovanje, a još manje finansijsku moć. Drugim rečima, privreda se nije razvijala na način koji bi mogao bilo da podrži bilo da profitira od koncepcije usmerenog obrazovanja. Projekat decentralizacije sproveden od početka sedamdesetih godina samo je "iscepkao" privredne kapacitete, a usmereno obrazovanje bilo je "cepkano" na sličan način, te su se ne samo tempo već i oblici njegovog uvođenja i sprovođenja razlikovali među republikama (Milenović 1985: 614). Neusklađenost usmerenog obrazovanja i ekonomsko-proizvodne sfere naročito je došla do izražaja u osamdesetim godinama, sa eskalacijom ekonomske krize. Milenović sumira sve tačke na kojima je "popustila" saradnja usmerenog obrazovanja i proizvodnje:

1) Ostvarivanje nove koncepcije usmerenog obrazovanja ostvaruje se u izuzetno složenim ekonomskim i društvenim uslovima sprovođenja mera ekonomske stabilizacije. *Stalno ograničavanje rasta sredstava za obrazovanje* (u periodu 1976-1984 učešće obrazovanja u nacionalnom dohotku smanjeno je od 5,9 na 3,63 odsto), nerazvijeni odnosi slobodne razmene rada, uz nepovoljno dejstvo inflacije i istovremeno širenje delatnosti obrazovanja i povećavanja obima rada, dovelo je do toga da je materijalni položaj ove oblasti krajnje nepovoljan, što ima niz negativnih posledica na praktično ostvarivanje koncepcije (...).

2) (...) izuzetan problem predstavlja *usporen tempo zapošljavanja, posebno mladih*. Pored ekonomske, *ovaj problem dobija danas ozbiljne društvenopolitičke dimenzije*. To je osnovni razlog što se ne ostvaruje jedan od glavnih ciljeva preobražaja da se mladi što ranije i što masovnije uključuju u rad i dalje obrazuju iz rada i uz rad. U javnosti je stvoren pogrešan utisak da je

reforma obrazovanja u celini osnovni uzrok nezapošljavanja mladih. Međutim, *problem nezapošljavanja je posledica kako ekonomskih teškoća u kojima se nalaze OUR-i tako i neadekvatne razvojne politike u proteklom periodu (...)*. Pored toga, ukupan tempo razvoja usmerenog obrazovanja bio je znatno brži od tempa razvoja proizvodnje, kao što i promene socijalne i obrazovne strukture stanovništva nisu bile u skladu sa potrebama privrede za odgovarajućim kadrovima.

3) Opterećena tradicionalnim navikama i shvatanjima o kvalifikovanim radnicima i načinu njihovog obrazovanja, *privreda* ili bar jedan njen deo, *nije bila spreman da prihvati mladu generaciju* koja je dobila veći nivo opšteg obrazovanja i koju je trebalo da udruženi rad, kroz obrazovno-radnu praksu u okviru pripravničkog staža, pripremi za neposredno uključivanje u radni proces konkretne tehnologije rada.

4) Organizacije udruženog rada, u otežanim uslovima privređivanja, nisu obezbedile realno planiranje kadrovskih i obrazovnih potreba, što se nepovoljno odrazilo i na razvoj mreže škola usmerenog obrazovanja. Nepovoljno i neracionalno planiranje dovelo je delimično do stihijskog razvoja mreže obrazovno-vaspitnih organizacija, pri čemu su došli do izražaja, neretko, uski lokalni interesi društveno-političkih zajednica, školskih kolektiva i učeničkih roditelja. Otuda je bilo pojava da su pojedine škole prihvatile ostvarivanje i onih programa za čiju realizaciju nisu imale ni minimalne uslove. (*ibid*: 614-616).

Usmereno obrazovanje, dakle, nije uspelo da ostvari ni drugi deo agende – postizanje visoke stope zaposlenosti, bilo kao puta ka većoj produktivnosti bilo kao načina za pacifikaciju socijalnog nezadovoljstva. Naime, usmereno obrazovanje po svom dometu nije moglo da dosegne upravo sferu života kojoj je reforma bila najpotrebnija, a to su bile privreda i ekonomija.

Kao što su Smiljanić i Milenović istakli u svojim analizama, ostvarivanje koncepcije usmerenog obrazovanja, odnosno povezivanje "škole" i "tvornice" naišlo je na najveće probleme u ovom drugom delu. Mada je i u sferi organizacije obrazovanja bilo mnogo negativnih strana – neusklađenost obrazovnih politika među republikama, nedostatak komunikacije sa stručnom javnošću, preopterećenost učenika, njihov (strateški ili ne) "otpor" obrazovanju za radnička zanimanja, itd. – "stubovi nosači" same koncepcije su popustili. Preciznije rečeno, nastavili su da popuštaju tokom reforme obrazovanja, naročito u njenom drugom delu, nakon 1980. godine. Oslabljene privreda i ekonomija, kao rezultat stagnacije i opadanja proizvodnje, produktivnosti i usporavanja opšteg razvoja, i ishodećeg koncentrisanja na izvoz i smanjenja stope zapošljavanja (Milenović 1985: 614) – nisu mogle da podrže "priliv" mlade generacije koja je trebalo da nastavlja obrazovanje u proizvodnoj sferi. Čak i ako potpuno zanemarimo "psihološke" elemente kao što su "tradicionalne navike i shvatanja", suštinsko nepostojanje komunikacije između obrazovne i proiz-

vodne sfere dovelo je do toga da usmereno obrazovanje postane koncepcija koja je funkcionisala samo "na papiru" – u stvarnosti, nije postojala uzročno-posledična veza između broja upisivanih na određene profile i njihovih (budućih) radnih mesta, niti je – u većini slučajeva – "obrazovanje uz rad", i tamo gde je postojalo, predstavljalo nešto više od formalnog ispunjavanja obaveze "pripravničkog staža". Usmereno obrazovanje se, dakle, održavalo samo prividno, dok zapravo nije funkcionisalo ni u jednoj sferi u kojoj je trebalo. Drugim rečima, usmereno obrazovanje je samo uspelo da pokaže sve kontradiktornosti i nefunkcionalnost jugoslovenskog samoupravnog socijalizma u sedamdesetim i osamdesetim godinama, umesto da prikrije i sanira njegove posledice, što mu je bila namera.

Odvojeno pitanje ostaje da li je usmereno obrazovanje imalo uspeha u pacifikaciji "buntovničkih" struja u društvu. Činjenica je da je od 1975. Univerzitet jako marginalizovan kao politički faktor (v. Rajić 1998: 36-37), kao i da će se sledeći masovni studentski bunt dogoditi tek 1996. godine. Međutim, jednako je verovatno da je odsustvo masovne studentske kritike do tada bilo posledica uticaja razvoja krize i eskalacije ratnih sukoba u regionu, tokom kojih je većina, ne samo studentskog stanovništva, morala da se nosi sa daleko ozbiljnijim problemima. Do tog trenutka, međutim, funkcija koju je usmereno obrazovanje trebalo da ima već je odavno postala redundantna. U Srbiji, a i ostalim republikama nekadašnje SFRJ, najjače opozicione struje – nacionalističke – ili su došle na vlast, ili su elemente njihove retorike i programa preuzeli dotadašnji socijalistički rukovodioci, kao što je bio slučaj sa Slobodanom Miloševićem (v. Naumović 1999, 1996, 1995). U sklopu otklona od nasleđa "real-socijalizma" nove socijalističke vlasti u Srbiji, usmereno obrazovanje je 1991. godine otišlo na "smetlišta istorije", zajedno sa samoupravljanjem, nevrstanošću, i drugim retoričkim konstruktima nekadašnje Jugoslavije.

Zaključak

Istorijat i sudbina usmerenog obrazovanja šalju neke nezanemarljive poruke. Jedna je da obrazovne reforme često predstavljaju odraz želja određene grupe ljudi – obično elite na vlasti, i da uvek postoji politički "program" koji je u obrazovne programe upisan – a najefikasniji je upravo onda kada nije ekspliciran, odnosno kada se radi o "sakrivenom kurikulumu". Kritičke analize usmerene ka ovakvim programima ne samo da mogu da budu korisne, već su i neophodne u trenutku kada određeni deo Evrope reformiše svoje obrazovne sisteme na često brzoplet i ne baš dobro promišljen način. Nije teško uočiti izvesnu sličnost između retorike usmerenog obrazovanja kao "obrazovanja za rad" i savremenih tendencija usmeravanja obrazovnih programa ka osposobljavanju za konkretne poslove, koje je – pored stečenog iskustva – neophodan preduslov za borbu na tržištu rada. Međutim, dok je usmereno

obrazovanje bilo tip reforme koja se sprovodi "odozgo na dole", odnosno zvanična i eksplicirana državna politika, savremene transformacije obrazovanja često su mnogo manje jasne u pogledu svojih ciljeva. Navešću samo jedan primer: jasno je da Bolonjska deklaracija i pojeekat izgradnje evropskog univerzitetskog prostora treba da podstaknu mobilnost studenata, ali nije toliko očigledno da će ova mobilnost i dalje biti usmerena prvenstveno ka najrazvijenijim državama u Zapadnoj Evropi, da u njoj neće biti približnog reciprociteta, te da će tako verovatno samo predstavljati dalji doprinos fenomenu "brain drain"-a i perpetuirati postojeće odnose moći na evropskom prostoru (cf. Mills 2004a, b). Stoga, antropološki kritički pogled na savremene obrazovne transformacije trebalo bi razvijati pre nego što za njega prođe vreme, kao u slučaju usmerenog obrazovanja.

Literatura

Arsić, M. i Marković, D. R.. (1988) '68: studentski bunt i društvo. Beograd, Itraživačko-izdavački centar SSO Srbije.

Baćević, J. (2004). Veronauka i(li) evronauka: kritika nekih elemenata školske reforme, 2000-2003. [diplomski rad], Beograd: Biblioteka Odeljenja za etnologiju i antropologiju.

Baćević, J. (2005) Veronauka i(li) evronauka: kritika elemenata reforme obrazovanja 2000-2003, ili: Šta antropologija o obrazovanju može da kaže o antropologiji u obrazovanju, U: GEI SANU LIII, 173-186, Beograd, SANU.

Bourdieu, P. (1984) Homo Academicus, Paris, Minuit.

Bourdieu, P. et Passeron, J. C. (1970) La Reproduction: Elements pour une théorie du système d'enseignement, Paris, Editions de Minuit.

Grupa autora. (1973) Platforma za pripremu stavova i odluka Desetog kongresa SKJ, Beograd, IC Komunist.

Kesar, J., Bilbija, Đ. i Stefanović N. (prir.). (1990) Geneza maspoka u Hrvatskoj, Beograd, Književne novine.

Milenović, G. (1985), Ostvarivanje i pravci usavršavanja nove koncepcije srednjeg usmerenog obrazovanja, U: Nastava i vaspitanje, XXXIV (4), 610-640.

Mills, D. (2004a), The Bologna Process and European Higher Education, U: Anthropology Today, Vol 20, No. 6, 22-23.

Mills, D. (2004b), Anthropology and the 'Amateurs': A Personal View, U: Anthropology Today, Vol 20, No. 6., 25.

Naumović, S. (1999), Identity Creator in Identity Crisis: Reflections on the Politics of Serbian Ethnology, U: Anthropological Journal of European Cultures 8, 2, 39-128.

Naumović, S. (1996), Od ideje obnove do prakse upotrebe: o odnosu politike i tradicije na primeru savremene Srbije, U: Od mita do folka (ur. P. Palavestra). Kragujvac, Centar za naučna istraživanja SANU i Univerziteta u Kragujevcu.

Naumović, S. (1995), Upotreba tradicije, U: *Kulture u tranziciji* (ur. Mirjana ProšićDvornić). Beograd: Plato.

Offe, C. (2002). 1968 Thirty Years Later. Four Hypotheses on the Historical Consequences of the Student Movement. U: Thesis Eleven, Number 68, February 2002, 82–88.

Petranović, B. (1980) Istorija Jugoslavije 1918-1978, Beograd, Nolit.

Rajić, Lj. (1998), Univerzitet i društvo. U: Nova srpska politička misao, Posebno izdanje 1 – Univerzitet u Srbiji, 29-47.

Smilevski, C. (1987), Usmereno obrazovanje kao permanentno obrazovanje, U: Pedagogija 1987 (2), 169-217.

Smiljanić, Đ. (1986), Zajednička osnova (prva faza) srednjeg usmerenog obrazovanja, U: Nastava i vaspitanje, XXXV (4), 634-649.

Šuvar, S. (1977) Škola i tvornica: u susret reformi odgoja i obrazovanja, Zagreb, Školska knjiga.

Jana Baćević

**"A LOOK BACK": ANTHROPOLOGICAL ANALYSIS OF
THE INTRODUCTION OF VOCATIONAL EDUCATION IN
THE SOCIALIST FEDERATIVE REPUBLIC OF YUGOSLAVIA**

In this text I offer a look on the introduction of the system of vocational education in the former Socialist Federative Republic of Yugoslavia that slightly differs from previous analyses. Vocational education is analyzed from the theoretical and methodological standpoint of anthropology of education, which holds educational policies to be products of specific social, cultural, and political contexts. Strategies of actors on the political scene of SFRY are redescribed in this manner. Results indicate that, besides the improvement of employment rate, vocational education also had a "hidden" agenda: pacification of intellectuals and university students who advocated ideas contrary to the ruling ideology and openly criticized the socialist system. Finally, I discuss some implications of this analysis for the studies of contemporary educational processes in the globalized world.